

**YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITYETNI
SHAKLLANTIRISHDA JADIDLAR MA'RIFATPARLIK
G'OYALARINING AHAMIYATI**

Xidirov Mirzoxid G'ayratovich

Toshkent shahar Ma'rifiy targ'ibot markazi

davlat muassasasi direktori

e_mail: mirzoxid1987.08@mail.ru

Annotasiya (Abstract): Maqolada jadid ma'rifatparvarlarining g'oyaviy merosi, xususan, "fikir tarbiyasi" va "milliy uyg'onish" tushunchalarining bugungi kunda yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Globallashuv davridagi mafkuraviy xurujlarga qarshi kurashda jadidlar ilgari surgan ilm-fan va ma'rifatparvarlik g'oyalarining dolzarbligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar (Keywords): Jadidlar, mafkuraviy immunitet, ma'rifatparvarlik, mutaassiblik, radikallashuv, jaholatga, ma'naviy g'aflatga, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov

Kirish (Introduction)

Bugungi kunda axborot xurujlari va turli yot g'oyalar kuchaygan bir sharoitda yoshlarning ongi va qalbini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Jadidlar XX asr boshidayoq turkistonlik yoshlarni jaholat va mutaassiblik botqog'idan olib chiqishning yagona yo'li — ma'rifat ekanini anglab yetgan edilar. Maqolaning maqsadi ushbu tarixiy tajribani zamonaviy profilaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishdir.

Bugun insoniyat har qanday zamonda va har qanday makonda muhtoj bo'ladigan, millatning yashab qolishi yoki tanazzuliga sabab bo'ladigan eng

muhim masala — "Jaholatga qarshi ma'rifat" har qachongidan ham muhim va dolzarb mavzulardan xisoblanadi.

Tarixga nazar tashlasak, xalqimiz boshiga kelgan eng og'ir sinovlar, istilolar va ijtimoiy inqirozlarning ildizi doimo bir nuqtaga — ilmsizlik va ma'naviy g'aflatga borib taqalganini ko'ramiz. Xuddi shunday og'ir bir davrda, bundan yuz yil avval Turkiston zaminida bir guruh fidoyi zotlar ya'ni jadid ma'rifatparvarlari maydonga chiqib, "Najot — maktabda, najot — kutubxonada, najot — ilmda!" deb bong urdilar.

Jadidlarning ma'naviy merosini o'rganish va asl mohiyati teran anglash orqali jaholatning har qanday ko'rinishi bilan kurashish mumkin. XX asr avvalida jadidlar harakati (Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov) yoshlar ongini uyg'otish, milliy tafakkurni rivojlantirishni maqsad qilgan. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiya "yo hayot, yo mamot masalasi" sifatida ta'kidlangan. Bu davrda yangi pedagogik usullar (yangi usul maktablari) joriy qilinib, mafkuraviy ta'sirga qarshi ma'naviy barqarorlik shakllantirishga harakat qilingan. **"Turkiy guliston yoxud axloq"** asari nafaqat o'z davrining pedagogik durdonasi, balki bugungi kunda yoshlarimizni yot va zararli g'oyalardan himoya qiluvchi kuchli **mafkuraviy qalqon** vazifasini ham o'taydi. Avloniy ushbu asarida yoshlarni yot mafkuralardan asrash, milliy qadriyatlarga sodiqlik, ilm orqali ongli fikrlash g'oyalari ilgari surilgan.

Asardagi "fikir tarbiyasi" va "milliy uyg'onish" konsepsiyalari bugungi mafkuraviy immunitet tushunchasi bilan chambarchas bog'liq.

Tarixiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, har bir davrda yoshlarning mafkuraviy barqarorligi ta'lim-tarbiya tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Globallashuv sharoitida esa zamonaviy pedagogik texnologiyalar ushbu vazifani amalga oshirishda hal qiluvchi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kitob maktablarning yuqori sinf o'quvchilariga darslik sifatida yozilgan. Lekin asrimizning boshlaridagi o'zbek jadid ma'rifatchiligining noyob

hodisalaridan bo'lgan bu asarning ahamiyati faqat maktab doirasi bilan cheklanmadi. U adabiyot va axloq havaskorlari uchun ham qo'llanma bo'lib xizmat qildi¹.

Jadidlarimiz ilgari surgan eng ulug'vor g'oya ham aslida, najot — ilmda, jaholatga qarshi faqat ma'rifat kurashish kerak degan buyuk maqsadni ko'zlagan edilar. Aynan jadidlarimiz ilgari surgan ulug'vor g'oyalarning asosida diniy ilm bilan bir qatorda, dunyoviy ilm olish targ'iboti muhim o'rin tutgan. Aynan shu tashabbus jadidlarning o'z zamondoshi bo'lgan, bir qator mutassiblashgan mahalliy diniy soha vakillarining keskin e'tiroziga sabab bo'lib, ularning ta'sirida jamiyatning ham qarshiliklariga uchraydi. Xususan: 1908-yilda Avloniyning Miroboddagi maktabi yopildi. Buning sabablariga doir ko'p ma'lumotlar uchraydi. Lekin Avloniy, o'z tarjimai holida asosiy sabablardan birini quyidagicha bayon qiladi. “Maktabimda yer, odamlar, tog'-toshlar, daryo, osmon haqinda suhballar o'tkazmoqqa harakat qilganimni Mirobod johil kishilari bilishib, meni kofir bo'lding, deb, maktabimni yopdilar....”²

Jadidlarning taqvosi va diniy ilmlari yuqori bo'lganini ularning tarjimai holidan ko'inib turibdi. Lekin nima uchun o'sha davrda ularga nisbatan turli yanglish tushunchalar tarqalgan? Hatto ularni dindan uzoq bo'lganlar degan da'volar ham bo'lgan. Bunga asosiy sabab, mutaassiblashgan mahalliy diniy ulamlarning qarashlari asosida jamiyatda ham turli ko'rinishdagi jaholat, dunyoviy ilmni inkor qilish kabi noto'g'ri diniy mutaassiblashish avj olgan edi.

Shu o'rinda jadidlarning diniy ilmiga to'xtalsak, ularning deyarli barcha yetakchilari ilk ta'limni madrasalarda olgan va islom huquqi (fiqh), arab tili, tafsir bo'yicha yetuk mutaxassis bo'lishgan. Xususan: Munavvar qori Abdurashidxonov dastlab Toshkentdagi Yunusxon madrasasida o'qiydi.

¹ Jadidlar. Abdulla Avloniy. Toshkent. 2022

² A.Boboxonov, M.Maxsumov. Abdulla Avloniy. Pedagogik faoliyati. T.: O'qituvchi. 1966. 43-bet.

Keyinchalik Buxoroda madrasada 5 yil hadis va fiqh ilmini o'rganadi. Uning "qori" unvoni Qur'onni yod bilganidan dalolat beradi. Mahmudxo'ja Behbudiy: Muftiy darajasigacha ko'tarilgan, shariat qonunlarini mukammal bilgan va fatvo berish huquqiga ega bo'lgan. Yoshligida otasi Behbudxo'jadan qur'ondan saboq olib, 15 yoshga kirmasdan qorilik martabasiga erishadi. 18 yoshida madarasani tugatadi. Fiqh, aqida va shariat qonunlarini juda mukammal bilgan. 1916 yilgacha Muftiy lavozimida ishlagan. Abdurauf Fitrat: Buxorodagi mashhur Mirarab madrasasida tahsil olgan, islom olamidagi islohotlarning yirik nazariyotchisi bo'lgan. Shariat ilmlarini mukammal o'zlashtirgan yetuk olim bo'lgan. Umuman olganda jadidlarmiz eng avvalo diniy sohada mukammal va chuqur ilm egalari bo'lishgan.

Aslida jadidlar islom dinini emas, balki musulmonlarning yashash tarzi va fikrlashini isloh qilmoqchi bo'lishgan. Shuning uchun o'sha davrdagi ayrim qatlamlar mutaassiblashgan mahalliy diniy ulamolar bu islohotlarni "dinsizlik" deb qabul qilgan. Bu yerda asl sabab ilmsizlik, ya'ni jaholat tufayli jadidlarga nisbatan adolatsizlik yaqqol namoyon bo'lgan. Shuning uchun jadidlarning asosiy maqsadi islom aqidalarini o'zgartirish emas, balki musulmonlarning islomga bo'lgan munosabatini va din niqobi ostidagi qotib qolgan turmush tarzini isloh qilish ya'ni "Jaholatga qarshi ma'rifat" bilan kurashish, diniy va dunyoviy ilmlarni birga olib borish kerakligini ilgari surgan edi.

Jadidlar davrida avj olgan mutaassibona qarashlar bugungi kunda ham jamiyat, ayniqsa yoshlar orasida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotlar va kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, yoshlarda jadidlar davridagi mutaassiblikning quyidagi belgilari ko'proq namoyon bo'lmoqda. Jumladan:

- dunyoviylikning har qanday ko'rinishini rad etish va mutaassib yondashuvga moyil bo'lish;
- aql, mushohada va dunyoviy ilmni inkor qilish;
- o'z qarashlariga rozi bo'lmaganlarga nisbatan kuch ishlatish;

– dunyoviylikni har qanday ko‘rinishini rad etish kabi o‘ta agressiv va radikal ruhdagi mafkuralar shakllanib qolishi kuzatilmoqda. Ushbu g‘oyalar asosan ijtimoiy tarmoqlar orqali manipulyasiya qilish yo‘li bilan yoshlarga singdirilmoqda.

Ming afsuski, bunday manfur kuchlar asosan ilm va ma’rifatdan yiroq, sof diniy tushunchalarning asl mazmunini bilmagan kishilarni, asosan yoshlarni jalb etishga intilib, ijtimoiy tarmoqlar orqali “jihad”, “takfir”, “shahidlik”, “hijrat” tushunchalarini noto‘g‘ri talqin etgan holda o‘z Vatanlarini tark etishga undamoqda. Shuningdek, ayrim kimsalar tomonidan maqsadli ravishda islom mohiyatiga zid bo‘lgan turli xil asossiz axborotlar, manbasi aniq bo‘lmagan diniy tushunchadagi xabarlar yoki kishilarni vahimaga soluvchi foto va videolavhalar keng targ‘ib etilmoqda. Bunda ba’zi yoshlarning axborot vositalari orqali tarqatilayotgan milliy va diniy qadriyatlarimizga zid bo‘lgan xabarlar, aniq manbasi ko‘rsatilmagan, asossiz axborot va ma’lumotlarga ishonib qolishayotgani, mulohaza qilmasdan ko‘r-ko‘rona qabul qilayotgani undan ham keskin oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Bu o‘z navbatida jamiyatda radikallashuvning yuzaga kelishiga asosiy omillardan sanaladi.

Globallashuv sharoitida dunyoqarashdagi o‘zgarishlar bilan bir qatorda, ayrim yoshlar ongida keskin radikal qarashlar shakllanishi kabi xavfli tendensiya ham namoyon bo‘lmoqda. Radikallashuv deganda shaxs yoki guruhning mavjud ijtimoiy-siyosiy tartibotni tubdan va murosasiz o‘zgartirishga intilishi, ayniqsa zo‘ravonlik vositasida bunga erishishga moyilligi tushuniladi³.

Radikallashuv ijtimoiy ongning eng xavfli o‘zgarishlaridan biri bo‘lib, u ko‘pincha diniy qarashlarning ekstremistik talqin qilish shaklida namoyon bo‘ladi. Bunday holatlarda shaxs o‘z e’tiqodiy qarashlarini mutlaq va

³ IIAU (2023a). Radikalizm xatari va uni bartaraf etishga qaratilgan usullar. Jaholatga qarshi ma’rifat rukni, O‘zbekiston Islom akademiyasi sayti.

alternativsiz deb qabul qiladi. Radikallizm jarayonlarida shaxs o'z diniy qarashlarini to'g'ri deb bilib, o'zining diniyboshqacha e'tiqodiy qarashlar va fikrlarga murosasiz va o'ta keskinlik bilan yondashadi hamda ularni zo'rlik yo'llari bilan o'zgartirishga undaydi. Radikalizm Chuqur islohatlarga moyillik vaziyatni qisman emas, balki, ijtimoiy-siyosiy sohani tubdan o'zgartirishga qaratilgan yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Radikalizm davlatni tinchligini, davlat sifatidagi maqomini, milliy qadriyatlari, ananalari, tili, dinini izdan chiqarishga xarakat qilishi bilan tavsiflanadi. Shuningdek, radikalizm butun bir xalqni, jamiyatni milliy madaniyati va ma'naviyatini barbod qilishga qaratilgan jarayon sifati shakllangan yo'nalish xisoblanadi. Asosiy maqsadi sifatida amaldagi davlat tuzumiga qarshi tajovuz belgilari paydo bo'la boshlaydi. So'nggi yillarda global miqyosda ijtimoiy-media makonlaridagi erkin axborot maydonlari, nizoli hududlardagi sotsial beqarorlik, jamiyatda iqtisodiyotning notekis taqsimlanishi jarayonlari, migratsiya bosimlari va madaniy tabaqalanish fonida terrorizm va radikalizm tahdidi barqaror oshuvchi yo'nalish sifatida ilmiy jihatdan yaqqol kuzatilmoqda.

Muammo shundaki, bu jarayonda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini saqlash masalasi e'tibordan chetda qolmasligi kerak. O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Globallashuv sharoitida odob-axloq va qadriyatlarning yo'qolish xavfi yuzaga kelayotgan bir paytda, insonning ma'naviy olamini va xalqning madaniy manbalarini asrab-avaylash hamda boyitish har qachongidan muhimdir"⁴. Demak, globallashuv davrida yoshlar tarbiyasida milliy o'zlikni anglash tuyg'usini mustahkamlash, ularni ajdodlarimizning boy madaniy merosiga, xususan, jadidlar ilgari surgan ma'rifatparvar g'oyalar asosida yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish, jaholatga qarshi — ma'rifat bilan kurashishdagi eng ustuvor yo'nalishlardan sanaladi.

⁴ 20.12.2022 y. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.

Yurtimizning jadidchilik harakatining yetakchi rahnamolaridan Munavvar qori Abdurashidxonov oʻz davrida mutaassiblik va jaholatni koʻrinishlarini matbuotda ochiq va roʻyrost tarzda quyidagicha bayon qilgan: “Ovropa vahshiy ekanida, biz madaniy edik, soʻngra, Ovropa xalqi maorif va madaniyat yoʻlida ishladi, bu holga yetishdi, taraqqiy etdi, biz tushdek uxladi, ishlamadik, bu holga yetishdik-mutaasiblashdik. Bu kungacha Ovropa xalqi osmonga uchar ekan, bizda soch va soqol nizolari, ovropaliklar dengiz ostida suzar ekan, bizda uzun va kalta kiyim janjallari. Ovropa shaharlari bugun elektr bilan isitilur va yoritilur ekan, bizda maktablarda joʻgʻrofiya va tibbiyotni oʻqitish-oʻqitmaslik ixtiloflari davom etadi”. Turkiston gazetasi, 1923 yil.

Oradan 100 yildan ortiq vaqt oʻtsa hamki, Munavvar qori Abdurashidxonovning ushbu alamli va ayni paytda qalblarni uygʻotuvchi fikrlar nega haligacha oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan? Chunki bugun ham baʼzi hollarda jamiyatimizda ushbu chaqiriqlarga ehtiyoj sezilmoqda. Bu fikrlar shunchaki tarixiy iqtibos emas, balki milliy oʻzlikni anglash uchun zarur boʻlgan maʼnaviy mezon hamda lozim boʻlgan hayotiy zaruratdir va eng muhimi taraqqiyot kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Abdulla Avloniy. "Turkiy Guliston yoxud axloq". - T.: "Oʻqituvchi", 1992.
2. Behbudiy M. "Tanlangan asarlar". - T.: "Ma'naviyat", 1999.
3. 20.12.2022 y. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va Oʻzbekiston xalqiga Murojaatnomasi.
4. Jadidlar. Abdulla Avloniy. Toshkent. 2022 .
5. A.Boboxonov, M.Maxsumov. Abdulla Avloniy. Pedagogik faoliyati. T.: O'qituvchi. 1966. 43-bet.
6. **IIAU (2023a)**. Radikalizm xatari va uni bartaraf etishga qaratilgan usullar. Jaholatga qarshi maʼrifat rukni, Oʻzbekiston Islom akademiyasi sayti.